УДК 94(477.86)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-5984.2026/2.33

Борчук С. М.
https://orcid.org/0000-0001-7494-7369
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

ТОПОНІМІКА ЯК ІНСТРУМЕНТ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ВИМІР

Статтю присвячено теоретичному осмисленню топоніміки як одного з ключових інструментів меморіалізації національної пам'яті та складової сучасної політики пам'яті. Досліджено основні концептуальні підходи до вивчення історичної пам'яті, колективної пам'яті, культурної пам'яті та комеморативних практик, сформовані у працях зарубіжних і українських дослідників. Проаналізовано місце топонімічної політики у системі символічного простору держави, визначено її роль у конструюванні історичного наративу, формуванні національної ідентичності та відтворенні колективної пам'яті.

Особливу увагу приділено еволюції функцій топоніміки в умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій. Обґрунтовано, що сучасна топоніміка виконує не лише традиційну навігаційну функцію, а й меморіальну, освітню, виховну, ідентифікаційну, комунікативну та деколонізаційну функції, перетворюючись на важливий механізм гуманітарної політики держави. Встановлено, що процеси декомунізації та деколонізації, які активізувалися в Україні після 2014 р. і набули особливої інтенсивності після початку повномасштабної російської агресії у 2022 р., сприяли формуванню нового меморіального простору, центральне місце в якому посідає увічнення пам'яті захисників України.

Методологічною основою дослідження стали принципи історизму, об'єктивності, системності та міждисциплінарності. Використано історико-порівняльний, структурно-функціональний, проблемно-хронологічний та системний методи дослідження, що дозволило комплексно проаналізувати взаємозв'язок топоніміки, політики пам'яті та процесів меморіалізації.

Наукова новизна статті полягає в комплексному теоретичному обґрунтуванні топоніміки як інструменту меморіалізації національної пам'яті та складової символічної політики держави. Запропоновано розглядати топонімічний простір не лише як систему географічних назв, а як важливий елемент формування історичної пам'яті, суспільної ідентичності та гуманітарної безпеки держави.

Ключові слова: *історична пам'ять, політика пам'яті, меморіалізація, комеморація, топоніміка, урбаноніми, символічний простір, декомунізація, деколонізація, національна ідентичність.*

Постановка проблеми. У сучасних гуманітарних дослідженнях дедалі більшої уваги набувають питання історичної пам'яті та механізмів її формування. В умовах суспільних трансформацій пам'ять перестає бути лише сферою академічного осмислення минулого й стає важливим чинником державної гуманітарної політики. Одним із найбільш дієвих інструментів такої політики виступає топоніміка, яка формує символічний простір міст і населених пунктів, закріплюючи у повсякденному житті певні історичні образи, події та постаті.

Особливої актуальності ця проблема набула після початку російсько-української війни. Процеси декомунізації, а згодом деколонізації українського топонімічного простору стали не лише адміністративними заходами, а й важливою складовою формування нової політики національної пам'яті. Перейменування вулиць, площ та інших об'єктів міського простору дедалі частіше поєднується з увічненням пам'яті захисників України, що надає топоніміці виразного меморіального змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади дослідження історичної пам'яті були закладені у працях М. Альбвакс, який обґрунтував концепцію колективної пам'яті як соціального феномену. Значний внесок у розвиток цього напряму зробили П. Нора [7], автор концепції «місць пам'яті», а також Я. Ассман [2]

© Борчук С. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

і А. Ассман [1], які сформували теорію культурної пам'яті. У вітчизняній історіографії питання політики пам'яті висвітлюються у працях І. Гирича [3], І. Ковальської-Павелко [5], Г. Лабінської [6], М. Рабчука [9], В. Онищенко [8] та інших дослідників.

Водночас питання ролі топоніміки як інструменту меморіалізації ще не отримало комплексного теоретичного осмислення, що визначає актуальність цього дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне обґрунтування топоніміки як одного з основних інструментів меморіалізації національної пам'яті та складової сучасної політики пам'яті. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: проаналізувати основні теоретичні підходи до розуміння історичної, колективної та культурної пам'яті; з'ясувати місце топоніміки в системі комеморативних практик і символічного простору держави; охарактеризувати функції топоніміки в процесах формування національної ідентичності; визначити вплив декомунізації та деколонізації на трансформацію топонімічного простору України; розкрити роль топонімічної політики як механізму меморіалізації та гуманітарної безпеки держави.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності та системності. Використано історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, структурно-функціональний і системний методи, що дали змогу комплексно дослідити взаємозв'язок топоніміки, політики пам'яті та процесів меморіалізації.

Виклад основного матеріалу. Студії пам'яті (memory studies), у межах яких досліджуються, зокрема, феномени колективної та національної пам'яті, є міждисциплінарним напрямом наукових досліджень, що зосереджується на вивченні механізмів збереження, відтворення та інтерпретації минулого окремими соціальними групами й суспільством загалом. Основною особливістю цього напряму є його міждисциплінарний характер, оскільки він поєднує теоретичні підходи та методологічний інструментарій історії, соціології, антропології, філософії, психології, філології, культурології, мистецтвознавства, літературознавства, а також медіадосліджень [2].

Уявлення про соціальну або колективну пам'ять, тобто пам'ять, що виходить за межі індивідуального досвіду, мають тривалу історію. Їхні витоки простежуються ще в античній філософській традиції, а впродовж XVIII ст. ці ідеї набули розвитку в концепціях «суспільного духу» та «народної волі» [2]. Водночас лише на межі XIX–XX ст. поняття колективної пам'яті отримало належне наукове обґрунтування. Вирішальну роль у цьому процесі відіграло становлення соціології як самостійної наукової дисципліни, насамперед у Франції, де вона сформувалася як позитивістська й водночас критична наука про суспільство. Саме в її межах були закладені теоретичні засади подальших досліджень колективної пам'яті, які згодом стали основою сучасних memory studies [15].

Початок систематичних досліджень пам'яті як самостійного наукового напряму припадає на кінець XIX – початок XX ст. Саме в цей період були закладені теоретико-методологічні засади сучасних студій пам'яті (memory studies). Вагомий внесок у становлення цього напряму зробили французький соціолог Еміль Дюркгайм, якого вважають одним із засновників французької соціологічної школи, та його учень Моріс Альбвакс. Спираючись на соціологічне розуміння суспільства, вони сформулювали основні положення концепції колективної пам'яті, довівши, що пам'ять є не лише індивідуальним психологічним явищем, а й соціальним феноменом, який формується та функціонує в межах певних соціальних груп. Праці цих учених заклали теоретичне підґрунтя для подальшого розвитку memory studies у гуманітарних та суспільних науках [18, с. 31–32].

Саме М. Альбвакс у середині 1920-х рр. увів до наукового обігу поняття «колективної пам'яті» [18, с. 113]. У своїх працях він обґрунтував тезу про соціальну природу людської пам'яті, стверджуючи, що індивідуальні спогади формуються, зберігаються й актуалізуються лише в межах певного соціального середовища. На його думку, індивідуальна пам'ять є фрагментарною та неповною [18, с. 121–122], тоді як цілісності вона набуває завдяки колективній пам'яті, яка забезпечує спільні рамки інтерпретації минулого. Спогади окремої людини ґрунтуються на колективному досвіді соціальної групи та її системі цінностей і уявлень.

Водночас М. Альбвакс чітко розмежовував пам'ять та історію. Якщо історія прагне до критичного й наукового осмислення минулого, то колективна пам'ять є вибірковою, емоційно забарвленою і пов'язаною з потребами конкретної спільноти [18, с. 156]. Саме тому вона не відтворює минуле механічно, а постійно реконструює його відповідно до сучасних суспільних запитів.

Колективна пам'ять, за М. Альбваксом, є складним соціальним конструктом, який формує спільні уявлення про минуле, підтримує

колективну ідентичність і забезпечує міжпоколінєву передачу культурного досвіду. Вона пов'язує минуле з конкретними місцями, подіями та символами, які набувають особливого значення для певної спільноти [18, с. 157]. При цьому пам'ять не є сталою: вона змінюється разом із розвитком суспільства, а зі зміною політичних чи культурних домінант зазнає переосмислення й адаптується до нових соціальних реалій [18, с. 214].

Унаслідок цього колективна пам'ять не лише зберігає, а й постійно переосмислює образи минулого відповідно до нових суспільних умов. Саме тому вона слугує основою формування колективної ідентичності, системи цінностей і суспільної згуртованості. Передача колективної пам'яті між поколіннями забезпечується комеморативними практиками, пам'ятними датами, меморіалами, музеями та іншими інструментами політики пам'яті. Водночас її зміст залишається динамічним і змінюється під впливом суспільно-політичних трансформацій, культурних наративів та панівних ідеологій [1, с. 77].

Новий етап розвитку студій пам'яті (memory studies) припав на 1980-ті рр., коли вони сформувалися як один із провідних міждисциплінарних напрямів гуманітарних і суспільних наук. Важливим чинником активізації досліджень колективної пам'яті стало осмислення трагічного досвіду XX ст., насамперед наслідків двох світових воєн, Голокосту, геноцидів, масових репресій і злочинів тоталітарних режимів. Масштаб людських втрат і моральних катастроф зумовив необхідність не лише історичного вивчення цих подій, а й дослідження механізмів їхнього суспільного запам'ятовування, комеморації та передачі наступним поколінням.

Подібної позиції дотримується американський історик Девід Блайт, який вважає, що визначальним чинником розвитку memory studies стали безпрецедентні трагедії XX ст. На його думку, саме вони зумовили потребу осмислення досвіду мільйонів жертв і свідків, збереження їхніх свідчень та інтеграції цього досвіду до колективної пам'яті людства. Таким чином, пам'ять постає не лише об'єктом наукового аналізу, а й важливим моральним та суспільним імперативом, покликаним забезпечити збереження історичної правди й запобігти повторенню подібних трагедій у майбутньому [12, с. 8].

Пояснюючи причини зростання інтересу до проблематики пам'яті, французький історик П'єр Нора наголошував на важливій ролі глобальних процесів деколонізації, що розгорнулися у другій половині XX ст. [7, с. 82]. На його думку, руйнування традиційних політичних, культурних та ідеологічних систем спричинило переосмислення усталених історичних наративів і відкрило простір для формування нових моделей колективної пам'яті. Зі зміною культурної гегемонії трансформуються й способи інтерпретації минулого: колишні домінантні наративи поступаються місцем новим, які відображають цінності, досвід та історичні уявлення інших соціальних спільнот.

Водночас процеси деколонізації збіглися з необхідністю осмислення безпрецедентних трагедій XX ст. – світових воєн, Голокосту, масових репресій, геноцидів і злочинів тоталітарних режимів. Поєднання цих чинників сприяло формуванню нового наукового інтересу до проблем пам'яті, ідентичності та історичної свідомості. У центрі дослідницької уваги опинилися питання про те, яким чином різні суспільства осмислюють власне минуле, як травматичний історичний досвід впливає на формування колективної пам'яті та які культурні, соціальні й психологічні наслідки він має для окремих спільнот [9].

Унаслідок цього наприкінці XX – на початку XXI ст. концепція колективної пам'яті перетворилася на один із ключових напрямів гуманітарних і суспільних досліджень. Сьогодні memory studies продовжують активно розвиватися, залучаючи до свого теоретичного поля істориків, соціологів, антропологів, політологів, культурологів, психологів та представників інших дисциплін. Це свідчить про дедалі більше усвідомлення того, що пам'ять є не лише способом збереження знань про минуле, а й важливим чинником формування колективної ідентичності, політики пам'яті та суспільного розвитку.

Поряд із поняттям колективної пам'яті в сучасних студіях пам'яті широко використовуються й інші споріднені категорії, зокрема соціальна, культурна, історична та національна пам'ять. Хоча ці поняття мають спільне теоретичне підґрунтя, вони не є тотожними. Кожне з них акцентує увагу на різних аспектах процесів збереження, передачі та осмислення минулого. У науковій літературі ці концепти нерідко взаємодоповнюють один одного, а їхні смислові межі можуть частково перетинатися. Водночас для їх коректного застосування необхідно враховувати специфіку кожного поняття та його функціональне призначення [26, с. 158].

Базовою категорією memory studies є саме поняття колективної пам'яті, оскільки воно стало вихідною теоретичною основою для формування

більшості сучасних концепцій пам'яті. Саме від нього беруть початок подальші розробки понять культурної, історичної та національної пам'яті, які конкретизують окремі виміри колективного осмислення минулого. Для кращого розуміння сутності колективної пам'яті доцільно звернутися до визначень, запропонованих провідними дослідниками цього феномену. В одному з навчальних посібників колективна пам'ять визначається як соціологічна теорія, яка стверджує, що групи людей формують спогади про спільні події та досвід. Прихильники цієї теорії вважають, що колективна пам'ять важлива, оскільки вона впливає на те, як люди сприймають своє життя у зв'язку з їхнім соціальним контекстом [20, с. 315].

Одне з найавторитетніших сучасних визначень колективної пам'яті запропонував ізраїльсько-американський історик Алон Конфіно. Він визначає її як сукупність способів, за допомогою яких суспільства конструюють власне минуле через спільні культурні знання, символи та історичні наративи. На відміну від М. Альбвакса, який наголошував на соціальних рамках пам'яті, А. Конфіно акцентує увагу на ролі культури, символів і практик репрезентації у формуванні уявлень про минуле. На його думку, саме через культурні наративи історичні події набувають суспільного значення та стають складовою колективної й національної ідентичності [14, с. 1388].

Американський соціолог Джеффрі К. Олік розглядає колективну пам'ять не як статичне явище, а як динамічний соціокультурний процес, що постійно змінюється під впливом історичних, політичних і культурних чинників. На його думку, пам'ять безперервно відтворюється та переосмислюється через суспільну взаємодію. Вона охоплює широкий спектр практик і форм репрезентації минулого – комеморацію, політику пам'яті, діяльність освітніх і культурних інституцій, музеїв, меморіалів, ритуалів і публічних наративів. Отже, у концепції Д. К. Оліка колективна пам'ять постає як процес соціального конструювання минулого, що відіграє важливу роль у формуванні суспільної свідомості та колективної ідентичності [24, с. 338].

Американська антропологиня Брігіттін М. Френч розглядає колективну пам'ять як результат соціальної взаємодії та мовних практик. На її думку, уявлення про минуле постійно відтворюються й переосмислюються через наративи, символічні практики, публічні дискусії та комунікацію. Відтак колективна пам'ять постає не як пасивне збереження історичних подій, а як динамічний соціокультурний процес, що формується і підтримується у суспільному дискурсі [17, с. 342].

Автори праці «Memory, History, and Colonialism» визначають колективну пам'ять як спільно сформоване й поділюване суспільством уявлення про минуле. Вона охоплює сукупність знань, символів і наративів, що передаються між поколіннями та забезпечують збереження історичного досвіду й колективної ідентичності. Колективна пам'ять реалізується через різноманітні форми культури пам'яті, зокрема пам'ятники, меморіали, об'єкти культурної спадщини, символіку, пам'ятні дати, комеморативні заходи, а також історичних і легендарних постатей, які посідають важливе місце в суспільній свідомості [22, с. 416].

У науковій літературі поняття «соціальна пам'ять» нерідко використовується як синонім «колективної пам'яті», хоча окремі дослідники надають перевагу першому терміну, підкреслюючи соціальний контекст формування уявлень про минуле [25, с. 137]. Водночас переклад англомовних понять social, collective та common українською мовою не завжди є однозначним, що ускладнює їх чітке розмежування. Показово, що Е. Дюркгайм використовував поняття «соціальна пам'ять», тоді як М. Альбвакс запровадив термін «колективна пам'ять», який став основоположним у сучасних студіях пам'яті.

Показовою є концепція німецького соціолога Гаральда Вельцера, який використовував поняття «соціальна пам'ять» для позначення сукупності повсякденних практик, уявлень і моделей поведінки, що передаються між поколіннями та відтворюються у соціальній взаємодії, текстах, візуальних образах і символічних просторах. Фактично його трактування є близьким до концепції колективної пам'яті, що ще раз засвідчує умовність розмежування цих понять. Водночас різні підходи до осмислення пам'яті не є взаємовиключними, а взаємодоповнюють один одного, розкриваючи різні аспекти процесів збереження й інтерпретації минулого [7, с. 139].

З огляду на предмет цього дослідження поняття «колективна пам'ять» і «соціальна пам'ять» доцільно розглядати як синонімічні. У такому розумінні вони означають сукупність уявлень, спогадів і знань про минуле, що формуються та поділяються певною соціальною групою, впливаючи на її колективну ідентичність. Водночас пам'ять є динамічним явищем, яке постійно відтворюється й переосмислюється через різноманітні соціальні та культурні практики.

Історична пам'ять тісно пов'язана з колективною, однак не є тотожною їй. М. Альбвакс зазначав, що історична пам'ять, яка зберігається в національній історії, становить одну з найважливіших складових колективної пам'яті [18, с. 283]. Водночас історична пам'ять більше орієнтована на осмислення історичних подій і процесів, тоді як колективна пам'ять охоплює ширший спектр суспільних уявлень, символів і практик, пов'язаних із конструюванням образу минулого.

Історична пам'ять відображає суспільне осмислення минулого, формуючи спільні уявлення про історичні події, постаті та явища, а також їхню ціннісну оцінку. Водночас колективна пам'ять є ширшим поняттям. Як зазначає український історик Ігор Гирич, вона охоплює не лише бачення народом власної історії, а й узагальнені уявлення членів суспільства про його духовні цінності, здобутки й трагедії, поєднуючи історичний і суспільно-філософський виміри [3].

Подібної позиції дотримувався і П. Нора, який розглядав історичну пам'ять як одну з форм прояву колективної пам'яті. На його думку, колективна пам'ять перебуває у постійному процесі трансформації, а історична пам'ять формується під впливом суспільних змін, діяльності соціальних інститутів і державної політики пам'яті [7, с. 213–214].

Американський історик Майкл Каммен визначав історичну пам'ять як динамічний процес переосмислення минулого під впливом сучасних суспільних викликів [22, с. 519–521]. У цьому аспекті його підхід є близьким до концепції колективної (соціальної) пам'яті, яка також розглядається як мінливий процес інтерпретації минулого.

Отже, історична пам'ять є інституціоналізованим уявленням про минуле, що формується через історіографію, освіту та публічний дискурс. На відміну від ширшої за змістом колективної (соціальної) пам'яті, вона є більш систематизованою, хоча також змінюється під впливом суспільних трансформацій.

Національна пам'ять є одним із проявів колективної пам'яті, що формується на основі спільного історичного досвіду, культури та традицій певної нації. Вона відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності, використовуючи історичні наративи, комеморативні практики, символи, визначні постаті та пам'ятні події. Як зазначає Оксана Кісь, національна пам'ять є результатом взаємодії колективної та історичної пам'яті й виступає важливим чинником консолідації суспільства [4].

Синтія Пейс – професорка історії в Коледжі Нью-Джерсі – додає те означення, що національна пам'ять зазвичай складається зі спільної інтерпретації минулого нації [26, с. 20].

Американський історик Джеймс Янг звертав увагу на неоднорідність національної пам'яті. На його думку, вона складається з багатьох, нерідко конкуруючих, уявлень про минуле, тому замість поняття «колективна пам'ять» він використовував термін «збірна пам'ять» (collected memory), підкреслюючи її плюралістичний, а не уніфікований характер [21, с. 147].

Національна пам'ять має вибірковий характер: вона нерідко передбачає забуття окремих історичних відмінностей задля зміцнення спільної ідентичності [20, с. 315]. Цю ідею розвиває Аляйда Ассман, яка розрізняє пам'ять ars (збереження) і vis (згадування), наголошуючи, що «забування – супротивник зберігання, але спільник згадування» [1, с. 216]. Отже, суспільна пам'ять не лише зберігає, а й вибірково конструює образ минулого відповідно до потреб сучасності.

Отже, національна пам'ять формується на основі спільного сприйняття історичних наративів і є важливим чинником конструювання та підтримання національної ідентичності. Вона не є сталою, а постійно переосмислюється під впливом суспільно-політичних змін.

Таким чином, колективна (соціальна), історична та національна пам'ять є взаємопов'язаними, але виконують різні функції. Колективна пам'ять охоплює спільні уявлення про минуле, історична – інституціоналізує їх через історіографію, освіту й публічний дискурс, а національна – інтегрує їх у національний наратив, сприяючи формуванню колективної ідентичності. У сукупності вони визначають способи осмислення минулого та впливають на самоідентифікацію суспільства.

Формування групової ідентичності ґрунтується на спільному розумінні минулого та значення історичних подій для певної спільноти. У цьому процесі колективна й національна пам'ять забезпечують зв'язок між минулим і сучасністю [2, с. 143]. Такий зв'язок підтримується через різноманітні комеморативні практики – від державної політики пам'яті до локальних та індивідуальних ініціатив. Як зазначає Бен Дункан, «спільні акти пам'яті є малопомітними, втім потужними механізмами генерування та підтримання соціальної солідарності» [12, с. 10].

Відтак, національна пам'ять тісно пов'язана з комеморативними практиками та меморіалізацією, через які суспільство виокремлює

й актуалізує події, постаті та символи, що мають особливе значення для національної спільноти. Меморіальні практики можуть використовуватися державою для утвердження певних історичних наративів відповідно до сучасних суспільно-політичних потреб.

Водночас меморіалізація є не лише способом вшанування жертв і героїв, а й важливим інструментом формування колективної ідентичності та спільного національного наративу. Як зазначає Інститут миру США, вона здатна сприяти суспільному відновленню та консолідації нової національної ідентичності після конфліктів [13, с. 161].

Водночас меморіалізація може використовуватися як інструмент легітимації державної політики пам'яті та окремих історичних інтерпретацій, нерідко маргіналізуючи альтернативні наративи [19]. Саме тому меморіальні практики здатні як сприяти суспільному примиренню, так і поглиблювати існуючі суперечності.

Комеморація створює спільний простір пам'яті, у якому індивідуальні втрати набувають загальнонаціонального значення, зміцнюючи колективну ідентичність [25, с. 129]. Водночас вона завжди є вибірковою, оскільки одні історичні наративи актуалізуються, тоді як інші залишаються поза увагою [26, с. 93]. Як зазначає Джон Боднар, комеморація виступає посередником між офіційною політикою пам'яті та локальними формами народної пам'яті, забезпечуючи більш багатовимірне осмислення минулого [11, с. 29].

Меморіали є важливими просторами взаємодії суспільства з колективним минулим. Як «місця сумління» (Sites of Conscience), вони сприяють громадському діалогу, освітнім ініціативам і осмисленню історичної несправедливості, підтримуючи актуальність пам'яті в суспільному дискурсі [11, с. 175].

У праці «The Texture of Memory» (1993) Д. Янг наголошував, що меморіалізація є безперервним процесом, а значення пам'ятників не є сталим [5, с. 284]. Попри їхню фізичну незмінність, суспільне сприйняття монументів постійно трансформується під впливом нових історичних обставин і суспільних інтерпретацій. Показовим прикладом є пам'ятник Катерині II в Одесі, який упродовж останніх років свого існування набув нових символічних значень завдяки переосмисленню його ролі в українському суспільстві [9].

Національна пам'ять може як зміцнювати національну ідентичність, так і відтворювати колоніальні стереотипи. За словами Миколи Рябчука, у постколоніальних суспільствах такі уявлення часто зберігаються навіть після здобуття незалежності, продовжуючи існувати в культурних практиках і суспільній свідомості [9].

Як наслідок, постколоніальні суспільства змушені не лише відновлювати власні комеморативні практики, а й переосмислювати їх, відокремлюючи питомі національні елементи від нав'язаних колоніальним центром. Важливим завданням стає повернення до суспільної пам'яті замовчуваних постатей, подій і символів та їх інтеграція в сучасний національний наратив.

Топоніміка як наука про географічні назви відіграє важливу роль у формуванні національної пам'яті та ідентичності. Через найменування й перейменування географічних об'єктів суспільства закріплюють у просторі історичні, культурні та політичні наративи, впливаючи на сприйняття минулого [8]. Як зазначає Галина Лабінська, топоніміка має міждисциплінарний характер, поєднуючи історію, географію та лінгвістику [6, с. 117]. Водночас топоніми виступають стійкими символами колективної пам'яті й національної ідентичності. Недаремно Арсеній Сапаров називає їх «одними з найдовговічніших національних символів» [27, с. 191].

Топонімічна комеморація полягає у присвоєнні географічним об'єктам імен видатних постатей чи історичних подій, перетворюючи міський простір на носій колективної пам'яті. Комеморативні назви виступають своєрідними «рамками пам'яті», матеріалізуючи історичні наративи у повсякденному просторі [11, с. 202].

Основними механізмами впливу топоніміки на меморіалізацію є:

конструювання історичних наративів і національної ідентичності – перейменування закріплюють у просторі певні інтерпретації минулого та впливають на колективну пам'ять [13, с. 459];

деколонізація – усунення назв, пов'язаних із колоніальним минулим, і формування нового символічного простору;

утвердження політики пам'яті – через найменування публічного простору держава й місцеві громади визначають, які постаті та події підлягають суспільному вшануванню [5, с. 283].

Топоніміка традиційно виконує навігаційну функцію, забезпечуючи орієнтацію в міському просторі. Проте сучасні гуманітарні науки розглядають її значно ширше – як складову символічного простору суспільства. Назви вулиць, площ, скверів чи парків відображають систему цінностей певної епохи, історичну політику держави та уявлення суспільства про власне минуле.

Через топонімічну політику держава та місцеві громади визначають, які історичні події, особистості чи явища мають бути закарбовані у суспільній пам'яті. Відтак топоніміка стає своєрідним механізмом конструювання історичного наративу. Кожне перейменування є не лише адміністративним рішенням, а й символічним актом, який відображає зміну суспільних пріоритетів.

Особливо помітною ця роль стала в Україні після 2014 р., коли процес декомунізації переріс у ширше переосмислення історичного простору. Після 2022 р. топонімічна політика дедалі більше орієнтується на увічнення пам'яті захисників України, героїчних подій російсько-української війни та відмову від символів російського імперського впливу [3].

Ефективність топонімічної політики значною мірою залежить від її здатності впливати на колективну пам'ять. На думку Олдермана, М. Азаряху та Роуз-Редвуда, перейменування є не формальною процедурою, а способом конструювання історичних наративів, що закріплюються у повсякденному просторі та впливають на суспільне сприйняття минулого [13, с. 465].

Водночас дослідження Колумбійського університету показує, що топонімія є важливим інструментом символічної влади: через перейменування держава легітимує власні історичні наративи та витісняє небажані символи минулого [19]. Подібну думку висловлює М. Азаряху, який зазначає, що хвилі перейменувань найчастіше відбуваються в періоди політичних трансформацій, коли нова влада прагне утвердити свою легітимність [13, с. 466]. Отже, топонімічна політика є важливим механізмом формування національної пам'яті, ідентичності та символічного контролю над публічним простором.

Показовим прикладом використання топоніміки як інструменту політики пам'яті є радянська Україна, де з 1920-х рр. систематично перейменовували населені пункти й вулиці, замінюючи історичні назви на ідеологічно прийнятні [6, с. 226]. Подібну практику Росія застосовує й на тимчасово окупованих територіях України, де перейменування та русифікація назв слугують інструментом символічної колонізації й утвердження контролю над простором [4].

Водночас після зміни політичних режимів перейменування стає засобом деколонізації, вшанування нових героїв і демонтажу символів попередньої влади. Як зазначає М. Азаряху, такі практики спрямовані на переосмислення колективної пам'яті та формування нової національної ідентичності [13, с. 468]. Збереження й відновлення історичних топонімів, своєю чергою, підтримує культурну тяглість і засвідчує історичний зв'язок народу з певною територією [27, с. 197].

Реалізація меморіалізації минулого відбувається через політику пам'яті. За визначенням А. Конфіно, її суть полягає в тому, «хто кого прагне змусити пам'ятати, про що саме і чому» [14, с. 1393]. Водночас перейменування топонімів є ефективним лише як складова ширшої політики пам'яті. Показовим є приклад ринку Piaţa Moghioroş у Бухаресті, де попри офіційне перейменування стара назва й досі поширена в повсякденному мовленні. Дослідники пояснюють це не політичними симпатіями, а силою звички та інерцією колективної пам'яті [20, с. 319].

Не менш важливим є повернення історичних назв. Так, Латвія після відновлення незалежності змогла повернути довоєнні топоніми, що спиралися на власну національну традицію [19]. Натомість в Україні цей процес часто ускладнювався тим, що частина історичних назв походила ще з імперського періоду. Водночас російська агресія актуалізувала перегляд топонімів і в інших країнах: зокрема, у 2023 році Польща рекомендувала використовувати назву Крулевець замість Калінінграда [10].

Показовим є досвід Польщі. Після здобуття незалежності декомунізація топонімії відбувалася переважно з ініціативи місцевої влади та громад. Однак після ухвалення у 2016 р. закону про заборону пропаганди комунізму цей процес набув централізованого характеру. Органи місцевого самоврядування були зобов'язані протягом року перейменувати всі топоніми, пов'язані з тоталітарною символікою, а ключову консультативну роль відігравав Інститут національної пам'яті Польщі, який готував історичні обґрунтування та рекомендації щодо нових назв. Водночас окремі перейменування викликали суспільні дискусії та судові оскарження, що засвідчило складність реалізації політики пам'яті навіть за наявності чіткої законодавчої бази [11, с. 272].

Висновки. Отже, національна пам'ять є важливою складовою колективної пам'яті та одним із ключових чинників формування національної ідентичності. Вона не є сталою, а постійно трансформується під впливом суспільно-політичних, культурних і історичних процесів. Особливого значення політика пам'яті набуває у постколоніальних державах, де переосмислення минулого та подолання колоніальної спадщини стають необхідною умовою консолідації суспільства.

Одним із найефективніших інструментів меморіалізації є топонімія, яка закріплює історичні постаті, події та цінності у публічному просторі. Через найменування й перейменування географічних об'єктів формуються символічний простір, колективна пам'ять і національна свідомість. Водночас топонімічна політика є дієвою лише тоді, коли реалізується як складова комплексної політики пам'яті, поєднуючись із освітніми, культурними та комеморативними практиками, а також спирається на суспільний діалог і врахування позиції місцевих громад.

Таким чином, у XXI ст. топоніміка перестала бути виключно системою географічних назв. Вона перетворилася на важливий інструмент політики національної пам'яті, який забезпечує меморіалізацію історичних подій, формує символічний простір держави та сприяє утвердженню національної ідентичності.

Український досвід останніх років демонструє, що процеси декомунізації та деколонізації нерозривно пов'язані зі створенням нового меморіального простору, центральне місце в якому посідає вшанування захисників України. Саме тому сучасна топонімічна політика має розглядатися не лише як елемент адміністративного управління, а як важлива складова гуманітарної політики держави та один із механізмів збереження історичної пам'яті.

Список літератури:

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.
2. Ассман Я. Культурна пам'ять: Письмо, пам'ять про минуле і політична ідентичність у високих культурах стародавності / пер. з нім. О. Юдін, К. Дмитренко. Київ : Ніка-Центр, 2012. 408 с.
3. Гирич І. Історична і колективна пам'ять: що це? Ігор Гирич : персональний сайт. 2019. URL: https://www.i-hyrych.name/Misc/Rethinking/NationalMemory.html (дата звернення: 11.07.2026).
4. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. *Україна Модерна*. 2016. 22 листопада. URL: https://uamoderna.com/md/216-216/ (дата звернення: 13.07.2026).
5. Ковальська-Павелко І. Історична і соціальна пам'ять: спільне та особливе. *Проблеми політичної історії України*. 2018. Вип. 13. С. 280–289.
6. Лабінська Г. Топоніміка : навчальний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 274 с.
7. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. із фр. А. Рєпи. Київ : Кліо, 2014. 265 с.
8. Онищенко В. Дерусифікація та декомунізація назв: як змінюються українські міста. Transparent Cities. 2023. 13 січня. URL: https://transparentcities.in.ua/articles/derusyfikatsiia-ta-dekomunizatsiia-nazv-yak-zminiuiutsia-ukrainski-mista (дата звернення: 10.07.2026).
9. Рябчук, М. (2021, 11 січня). Біла шкіра, чорна мова. Травматичний досвід колоніального упокорення. Збруч. URL: https://zbruc.eu/node/102635 (дата звернення: 12.07.2026).
10. У Польщі перейменували російський Калінінград. DW. 2023. 10 травня. URL: https://www.dw.com/uk/u-polsi-perejmenuvali-rosijskij-kaliningrad/a-65575891 (дата звернення: 10.07.2026).
11. Bodnar J. Remaking America: Public memory, commemoration, and patriotism in the Twentieth Century. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1992. 312 p.
12. Bell D. Memory, trauma and world politics: Reflections on the relationship between past and present. *Houndmills : Palgrave Macmillan*. 2006. P. 5–11.
13. Rose-Redwood R., Alderman D., Azaryahu M. Geographies of Toponymic Inscription: New Directions in Critical Place-Name Studies. *Progress in Human Geography*. 2009. Vol. 34, no. 4. P. 453–470.
14. Confino A. Collective Memory and Cultural History: Problems of Method. *The American Historical Review*. 1997. Vol. 102, no. 5. P. 1386–1403.
15. Durkheim E. Les Règles de la Méthode Sociologique. 20e éd. Paris : Quadrige / PUF, 1981. XXIV, 149 p.
17. French B. M. The Semiotics of Collective Memories. *Annual Review of Anthropology*. 2012. Vol. 41, no. 1. P. 337–353.
18. Halbwachs M. Les cadres sociaux de la mémoire. Berlin ; New York : De Gruyter Mouton, 2010. LII, 298 p.
19. Hartin T. Collective Consciousness | Overview, Theory & Examples. Study.com / ed. by E. Madison. 2023. November 21. URL: study.com (дата звернення: 13.07.2026).
20. Hutton P. H. Collective Memory and Collective Mentalities: The Halbwachs-Ariés Connection. *Historical Reflections / Réflexions Historiques*. 1988. Vol. 15, no. 2. P. 311–322.
21. James Y. E. The Textures of Memory: Holocaust Memorials and Meaning. New Haven, Connecticut : Connel UP, 1993. 416 p.
22. Kammen M. Mystic chords of memory: The transformation of tradition in American culture. New York : Vintage Books, 2013. 864 p.

23. Memory in Mind and Culture / ed. by P. Boyer, J. V. Wertsch. New York : Cambridge University Press, 2009. 291 p.
24. Olick J. K. Collective Memory: The Two Cultures. *Sociological Theory*. 1999. Vol. 17, no. 3. P. 333–348.
25. Orianne J., Eustache F. Collective Memory: Between Individual Systems of Consciousness and Social Systems. *Frontiers in Psychology*. 2023. Vol. 14. P. 123–143.
26. Paces C. Prague panoramas: National memory and sacred space in the Twentieth Century. Pittsburgh, PA : University of Pittsburgh Press, 2009. 320 p.
27. Saparov A. The Alteration of Place Names and Construction of National Identity in Soviet Armenia. *Cahiers du monde russe*. 2003. Vol. 44, no. 1. P. 179–198. URL: https://journals.openedition.org/monderusse/8604 (дата звернення: 13.07.2026).

Borchuk S. M. TOPONYMICS AS A TOOL FOR MEMORIALIZATION OF NATIONAL MEMORY: THEORETICAL DIMENSION

The article is devoted to the theoretical understanding of toponymy as one of the key tools for memorialization of national memory and a component of modern memory policy. The main conceptual approaches to the study of historical memory, collective memory, cultural memory and commemorative practices, formed in the works of foreign and Ukrainian researchers, are investigated. The place of toponymic policy in the system of the symbolic space of the state is analyzed, its role in constructing a historical narrative, forming national identity and recreating collective memory is determined.

Particular attention is paid to the evolution of the functions of toponymy in the conditions of modern socio-political transformations. It is substantiated that modern toponymy performs not only the traditional navigation function, but also memorial, educational, upbringing, identification, communicative and decolonization functions, turning into an important mechanism of the state's humanitarian policy. It is established that the processes of decommunization and decolonization, which intensified in Ukraine after 2014 and gained particular intensity after the start of full-scale Russian aggression in 2022, contributed to the formation of a new memorial space, the central place in which is occupied by the perpetuation of the memory of the defenders of Ukraine.

The methodological basis of the study was the principles of historicism, objectivity, systematicity and interdisciplinarity. Historical-comparative, structural-functional, problem-chronological and systemic research methods were used, which allowed for a comprehensive analysis of the relationship between toponymy, memory policy and memorialization processes.

The scientific novelty of the article lies in the comprehensive theoretical substantiation of toponymy as a tool for memorializing national memory and a component of the symbolic policy of the state. It is proposed to consider toponymic space not only as a system of geographical names, but as an important element in the formation of historical memory, social identity and humanitarian security of the state.

Keywords: *historical memory, memory policy, memorialization, commemoration, toponymy, urbanonyms, symbolic space, decommunization, decolonization, national identity.*

Дата першого надходження статті до видання: 14.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.10.2026